

და თავს, „ოსმალთა“ დიდი შეფერხებით იკვლევდა გზას. ამით აიხსნება, რომ XVI ს. მიწურულში დაწყებული ქართველთა გაოსმალების პროცესი XIX ს. დასაწყისში ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული.

თავი XVI

**ქართველი ხალხის ბრძოლა
დამოუკიდებლობისათვის XVII საუკუნეში.
რუსეთთან ურთიერთობის განახლება**

§ 1. ქართველი ხალხის ბრძოლა ირანელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ

**ირანის ბრძოლა
ქართული მიწების
მიტაცებისათვის**

ოსმალეთთან 1590 წ. დადებული ზავი ყიზილბაშურ ირანს, რომლის სათავეშიც ამ დროს უკვე შაჰ-აბას I იდგა, არ აკმაყოფილებდა და იგი მის დასარღვევად ემზადებოდა. ამას გარდა, ირანი შეაშფოთა კასპიის ზღვის სანაპიროზე და განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ საქართველოში რუსეთის გამოჩენამ: რუსეთისა და კახეთის მეფეთა კავშირი მისთვის ყოველად მიუღებელი ჩანდა. ამიტომ საქართველოს ერთიანად მოსპობა, რომელიც ყიზილბაშობის წინააღმდეგ ყოველგვარი ზეგნით იბრძოდა, შაჰ-აბასის გადაუდებელ ამოცანად იქცა. შაჰ-აბასმა თავისი გეგმის განხორციელება ასე დაიწყო: 1602 წლიდან, ოსმალეთთან ომის განახლების შემდეგ, ქართლში, ლორესა და დებედას ხეობაში, ყიზილბაშური სახანოები, ხოლო კახეთში კი ენისელის სასულთნო შექმნა.

1605 წ. შაჰმა მოაკვლევინა კახეთის მეფე, რუსეთთან მჭიდრო ურთიერთობის მომხრე ალექსანდრე II, მის მემკვიდრეს. მკვლელი, სპარსეთში აღზრდილ-გამაჰმადიანებული კონსტანტინე ბატონიშვილი, შაჰმა გაამეფა კახეთში, მაგრამ გადაგვარებული და მამისმკვლელი კონსტანტინე კახელებმა მეფედ არ მიიღეს და აუჯანყდნენ. ამასთანავე, რუსეთთან მჭიდრო ურთიერთობისათვის მებრძოლმა თავადებმა ალექსანდრე მეფის ძმისწული, ბაგრატ ბატონიშვილი ფარულად რუსეთს გაამგზავრეს.

აჯანყებულებმა ტახტის მიმტაცებელი კონსტანტინე მოკლეს. ამ გარემოებამ და ბაგრატ ბატონიშვილის რუსეთს გაგზავნამ შაჰი აიძულა უკან დაეხია და 1606 წ. ქრისტიანი მეფეები — კახეთში თეიმურაზ I, ხოლო ქართლში ლუარსაბ II — დაემტკიცებინა. მაგრამ ეს მხოლოდ დროებითი უკანდახევა იყო.

შაჰი ჩქარობდა. რუსეთმა თავი დააღწია გართულებულ საშინაო ვითარებას და სანამ იგი კავკასიის სარბიელზე ხელახლა გამოვიდოდა,

ლტოლვილი თეიმურაზ I და მისი მეუღლე.
მისი თანამედროვე იტალიელი მხატვრის ნახატი (კასტელის ალბომიდან).

შაჰ-აბასი ცდილობდა მისთვის დაესწრო და საქართველოს საკითხი საბოლოოდ გადაეწყვიტა. ამიტომ მან 1614 წ., ოსმალეთთან ზავის დადების მეორე წელსვე, დაიწყო ბრძოლა საქართველოს პოლიტიკური ერთეულების სრული შემოერთებისათვის. მრავალი წლის სამზადისი შაჰ-აბასს იმედს აძლევდა, რომ ქართლისა და კახეთის სამეფოებს ადვილად

მოუღებდა ბოლოს და ყიზილბაშურ სახანოებელ გადააქცევდა შათ. ამ მიზანს ემსახურებოდა შაჰ-აბასის ორგზისი ლაშქრობა აღმოსავლეთ საქართველოში.

1614 წ. შაჰ-აბასმა კახეთი სასტიკად ააოხრა, ხელთ იგდო ათასობით ტყვე და კახეთის მმართველად თეიმურაზის ბიძაშვილი, გამაჰმადიანებული ისა-ხანი დასვა. იმავე დროს შაჰმა მოახერხა იმერეთის მეფე გიორგისთან შეხიზნული ლუარსაბ II-ის ხელში ჩაგდება და ირანს გაბრუნდა.

შაჰის მიერ კახეთში დატრიალებულმა დამპყრობლურმა საქმიანობამ საეგვიპტო გამოამყლავნა მისი გეგმები. 1615 წ. სექტემბრიდან კახეთი მოიცვა აჯანყებამ, რომელსაც ნოდარ ჯორჯაძე და დავით ჯანდიერი მეთაურობდნენ. მალე ქართლიც ამოძრავდა. აჯანყებულებმა კახეთისა და ქართლის მეფედ თეიმურაზი მოიწვიეს. თეიმურაზმა კახეთის მოსახლერე შაქში ილაშქრა და შაქი-შირვანელები შაჰის წინააღმდეგ ააჯანყა; შაჰ-აბასმა აჯანყების ჩასაქრობად 15-ათასიანი ლაშქარი გამოგზავნა ალი-ყული-ხანის სარდლობით, მაგრამ თეიმურაზმა მტერს მარჯვე დრო შეურჩია და 6000 კაცით სასტიკად დაამარცხა იგი.

აჯანყება ფართოვდებოდა და საშიშ სახეს იღებდა. შაჰმაც აღარ დააყოვნა და 1616 წ. გაზაფხულზე დიდძალი ლაშქრით წამოვიდა ქართლ-კახეთის მოსასობად. ბრძოლამ ერთ წელიწადს გასტანა. მტრის სიმრავლემ სძლია ქართველი ხალხის გამირობას, აჯანყებულები დამარცხდნენ, მაგრამ შაჰ-აბასმა თავისი განზრახვა საბოლოოდ მაინც ვერ შეისრულა.

კახეთმა ამ შემოსევის შედეგად თავისი მოსახლეობის ორი მესამედი დაჰკარგა. კახელი ტყვეები, ასიათასამდე კაცი, შაჰ-აბასმა შიდა ირანის სხვადასხვა კუთხეში გადაასახლა; საკუთრივ კახეთი კი ორად გაჰყო: ივრის აღმოსავლეთით მდებარე ნაწილი განჯის ხანს ყიზილბაშ ფეიქარხანს ჩააბარა სამმართველოდ, ხოლო დასავლეთით მდებარე ნაწილი — ქართლის ხანს ბაგრატს. ამოწყვეტილ ქვეყანაში მან თურქმანების ჩასახლება გადაწყვიტა.

კახეთის დაცარიელებამ და დასუსტებამ შესაძლებლობა მისცა ლეკებს მის ტერიტორიაზე ჩამოსახლებულიყვნენ. ასე ჩამოყალიბდა ქარისა და ბელაქნის უბატონო თემები, რომელიც ირანელი დამპყრობლებისათვის ერთგვარ დასაყრდენს შეადგენდა.

კახეთის აოხრების შემდეგ შაჰ-აბასი ქართლში გადმოვიდა. ქართლს ამ დროს გამაჰმადიანებული ბაგრატი დავითის ძე მართავდა. შაჰმა თეიმურაზის მომხრე თავადთა მამულები დაარბია და ქართლის თავადაზნაურთა შვილების დიდი უმრავლესობა თავის ჯარში გაიწვია. ტყვეებიც საკმაო რაოდენობით იგდო ხელთ და გამარჯვებული ირანს გაბრუნდა. შაჰ-აბასის ამ ლაშქრობებს მძიმე შედეგები ჰქონდა.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, XVI საუკუნეში კახეთი განვითარებული სოფლის მეურნეობის ქვეყანა იყო; მაგრამ შაჰ-აბასის არაერთგზის შემოსევამ იგი მიწასთან გაასწორა: კახეთის მიწა-წყალი აოხრდა, მრავალი ადგილი ტყემ დაფარა და აქა-იქ დარჩა სოფლები. გაიკაფა ბაღ-ვენახები, ერთი ხნით მოისპო თუთისა და კაკლის ხეები, გაწყდა ოთხ-თხუთი საქონელი.

როგორც კი ქვეყანამ სული მოითქვა, მოსახლეობის მწარმოებელმა ფენამ კვლავ მიჰყო ხელი გავრანებული მეურნეობის აღდგენას. XVII ს. 40-იანი წლებიდან კახეთში ისევ აღდგა ხენა-თესვა, მევენახეობა-მეღვინეობა, მეაბრეშუმეობა, მებამბეობა და მეურნეობის სხვა დარგები.

შაჰ-აბასის ლაშქრობამ მძიმე ზიანი მოუტანა კახეთის აყვავებულ საქალაქო ცხოვრებასაც. ლაშქრობებმა კახეთის ქალაქებს არა მარტო ეკონომიური საფუძვლები მოუშალა, არამედ თვით ქალაქებიც დააქცია. ერთ დროს მჭიდროდ დასახლებული ბაზარი (ზაგემი) XVII ს. 30 — 40-იან წლებისათვის ნანგრევებად იქცა. ასევე განადგურდა გრემიც. კახეთში თითქმის აღარც ერთი ქალაქი აღარ დარჩა და ვაჭრულ-ხელოსნური მოსახლეობაც გადაშენდა.

საქალაქო ცხოვრების ერთგვარი აღმავლობა კახეთში მხოლოდ XVII ს. 60 — 70-იანი წლებიდან შეინიშნება.

რუსეთთან ურთიერთობის განახლება
ყიზილბაშური ირანის მიერ ქართული მიწების მიტაცებისათვის ბრძოლის გაძლიერებას ქართველმა ხალხმა რუსეთთან ურთიერთობის აღდგენა-განახლებით უზასუხა. ირანის გაბატონება ქართლ-კახეთში, ხოლო ოსმალეთისა სამცხე-საათაბაგოში ისტორიული აუცილებლობით მოითხოვდა, რომ საქართველოს რუსეთთან, ამ ახალსა და პროგრესულ ძალასთან, კავშირი კიდევ უფრო განემტკიცებია.

თავის სამფლობელოდან გადახვეწილი თეიმურაზი და მისი მომხრე თავადაზნაურობა იმედს არ კარგავდნენ. 1615 წ. თეიმურაზმა მოახერხა დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრების შეთანხმება და, მათთან ერთად, რუსეთში საგანგებო ელჩი წარავლინა. მეფე-მთავართა ელჩს თან მიჰქონდა თეიმურაზ I-ის, იმერეთის მეფე გიორგისა და მთავრების — გურიელისა და დადიანის, წერილები. ქართველი მეფე-მთავრები რუსეთის ხელმწიფეს აუწყებდნენ, თვითონ როგორი შეერთებული ძალ-ღონით, მედგრად იბრძოდნენ ირანის წინააღმდეგ და, რადგან მათი ძალა საკმარისი არ იყო მტრის დასამარცხებლად, ამიტომ როგორი სასოებით სთხოვდნენ მოსკოვის სამეფო ტახტს დახმარებას.

1624 წელს ქართველმა პოლიტიკოსებმა განმეორებით მიმართეს

თხოვნით რუსეთის ხელმწიფეს. იმ დროს ოსმალეთი ირანის წინააღმდეგ ქართველთა ძალების გამოყენებას გეგმავდა და ირანთან ბრძოლაში დახმარებას აღუთქვამდა მათ. ქართველმა პოლიტიკოსებმა კარგად იცოდნენ, თუ რას მოუტანდა საქართველოს ოსმალების დახმარება და ამიტომ იყო, რომ თეიმურაზის ელჩი რუსეთის კარს მოახსენებდა: მართალია, ოსმალეთი და ყირიმი დახმარებას გვპირდებიან, მაგრამ მათზე „იმედის დამყარება არ შეიძლება, მაჰმადიანები არიან; ჩვენ დიდი ხელმწიფის, რუსეთის მეფის მოიმედე ვრჩებით საბოლოოდ და სამუდამოდ“.

XVII ს. პირველ მეოთხედში რუსეთს, გართულებული საშინაო და საგარეო პირობების გამო, არ შეეძლო ირან-თურქეთის წინააღმდეგ აქტიურად გამოსულიყო ამიერკავკასიაში. ამიტომ ქართველი პოლიტიკოსების რუსეთში ელჩობამ ნაყოფი ვერ გამოიღო, მაგრამ რუსეთის მიერ ირანის შაჰის კარზე საქართველოს სასარგებლოდ გატარებული დიპლომატიური ღონისძიება მაინც მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა. აშკარად ჩანდა, რომ რუსეთი ჭეშმარიტად იყო დაინტერესებული ქართველთა გამარჯვებით.

შაჰ-აბასმა ოსმალეთის საშინაო მდგომარეობის გართულებითაც ისარგებლა და 1623 წ. მასთან ომი განაახლა. ბაღდადის დაპყრობის შემდეგ

შაჰი კვლავ მოუბრუნდა საქართველოს, საიდანაც მას არასასურველი ამბები მოსდიოდა: ქართლი და კახეთი აშლილობას მოეცვა; ქართველები შაჰის მაჰმადიან მოხელეებს არ ემორჩილებოდნენ და თეიმურაზთან აბამდნენ საიდუმლო კავშირს. შაჰს არც ის მოსწონდა, რომ რუსეთი საქართველოს მფარველად გამოდიოდა, მაგრამ მოსკოვის ხელმწიფეს თავს ისე აჩვენებდა, თითქოს მზად იყო თეიმურაზ I-ს შერიგებოდა. ნამდვილად კი შაჰ-აბასს მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი ქართლ-კახეთი შემოემტკიცებინა და ირანის სახანოებად ექცია. ასეთ ვითარებაში სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ შაჰმა ჯერ სამცხეში გაილაშქრა, ახალციხე ოსმალებს ხელიდან გამოგლიჯა და იქ გამგებლად სელიმ-ხანი დანიშნა. 1625 წ. დასაწყისში კი ქართლ-კახეთის საქმეების მოსაგვარებლად გამოისტუმრა საგანგებო ძალაუფლებით აღჭურვილი ყარჩიხა-ხანი. შაჰის გეგმით, კახელები ერთიანად უნდა ამოეუღოთ და მათ მაგიერ კახეთში ყიზილბაშური და სხვა თურქმანული ტომები დაესახლებინათ. ქართლის თავადები კი, რომელნიც ლუარსაბსა და თეიმურაზს ემხრობოდნენ, ირანში უნდა გადაესახლებინათ. ამ ვერაგული გეგმის განხორციელებას შაჰი ყარჩიხა-ხანისა და მასთან ერთად საქართველოში გამოგზავნილი თავისი ქართველი სარდლის გიორგი სააკაძის ხელით აპირებდა.

გიორგი სააკაძე (ი. თოდის ნახტი).

ჩამომავლობით გიორგი სააკაძე აზნაურთა წრეს ეკუთვნოდა. მიუხედავად ამისა, სააკაძის მამასა და ბიძას ქართლის სამეფო კარზე დიდ-დიდი თანამდებობა ეჭირათ. თვით გიორგი სააკაძე კი უკვე 1608 წ. თბილისის მოურავი იყო. სააკაძემ, ნიჭიერმა მხედართმთავარმა და პოლიტიკოსმა, მალე გაითქვა სახელი და იგი „დიდ მოურავად“ იწოდებოდა.

1609 წ. ქართველთა ლაშქარმა, გიორგი სააკაძის მეთაურობით, ს. ქვიშხეთთან სასტიკად დაამარცხა ყირიმელ თათართაგან შემდგარი ოს-მალთა ლაშქარი, რომელიც ქართლის დასარბევად და დასაპყრობად მოიწვევდა. ამის შემდეგ „დიდმა მოურავმა“ კიდევ უფრო მეტი სახელი და გავლენა მოიპოვა ქართლში.

გიორგი სააკაძე რთული პიროვნება და თავისი დროის დიდი პოლიტიკური მოღვაწე იყო. მისი გეგმით, საქართველოს ძლიერების აღსადგენად საჭირო იყო ფეოდალური დაქუცმაცებულობის მოსპობა და ქვეყნის ერთი ძლიერი ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანება. „დიდი მოურავის“ ამგვარი გეგმა, რომელსაც სააკაძის პიროვნული აზნაურული ინტერესებიც ჰქონდა საფუძვლად, არსებითად ეწინააღმდეგებოდა დიდგვარიან თავადების მისწრაფებას.

საკაძის მოწინააღმდეგენი ძლიერი აღმოჩნდნენ: თავადებმა იმდენი აბეზღეს იგი ქართლის მეფესთან, რომ მეფე მის მოღალატეობაში დაარწმუნეს. ლუარსაბ II-მ მისი მოკვლა გადაწყვიტა, მაგრამ სააკაძემ გაიგო მეფის განაზრახი და 1612 წელს საქართველოდან გაიქცა და ირანს შეაფარა თავი.

გიორგი სააკაძე ცდილობდა შაჰის ძალა თავისი მოწინააღმდეგეების დასამარცხებლად გამოეყენებინა. ამიტომ მივიდა იგი შაჰთან და ამიტომ ახლდა მას ქართლ-კახეთის დალაშქრვის დროს. მაშინ გიორგი სააკაძე სავესებით დაარწმუნდა, რომ შაჰი მარტო მისი მოწინააღმდეგე მეფე-თავადების დასალაშქრავად კი არ ამოძრავდა, არამედ ქვეყნის დამორჩილებასა და ყიზილბაშურ სახანოებად გადაქცევას აპირებდა. შაჰ-აბასისა და სააკაძის გეგმები ამიტომ ერთიმეორესთან სავესებით შეუთავსებელი აღმოჩნდა.

**აჯანყება ქართლში
გიორგი სააკაძის
მეთაურობით**

როცა გიორგი სააკაძე ყარჩიხა-ხანთან ერთად შაჰის საგანგებო დავალებით ქართლს მოვიდა, მან კარგად დაინახა, რომ ქართლში ირანის წინააღმდეგ საყოველთაო აჯანყება მომწიფებული იყო; იმ მიზნით, რომ აჯანყების მეთაურობა ხელში აეღო, თვითონაც საჭირო სამზადისს შეუდგა, ამასობაში შაჰის განზრახვაც სავესებით გამოძევდნა: ყარჩიხა-ხანმა, შაჰ-აბასის ბრძანებისამებრ, ვითომდა იმერეთს სალაშქროდ მოწვეულ კახელ თავადაზნაურთა ვერაგულად ამოწყვეტა დააპირა. ეს მოხდა მუხ-

რანთან, ალაიანის მინდორზე. ყიზილბაშებმა განაზრახი ვერ შეასრულეს. კახეთი ისევ აჯანყებამ მოიცვა.

შაჰ-აბასმა მეორე საიდუმლო ბარათიც გამოგზავნა: იგი ხელმეორედ ბრძანებდა კახეთის ამოწყვეტას, ქართლის აყრასა და თვით გიორგი სააკაძის მოკვლას. შაჰის ბარათი სააკაძეს ჩაუვარდა ხელში. ეს კი უკვე მომზადებული აჯანყების საბაზი შეიქნა.

1625 წლის 25 მარტს აჯანყებულმა ქართველებმა, გიორგი სააკაძის მეთაურობით, მარტყოფის ველზე დაბანაკებულ ყიზილბაშთა ლაშქარს ერთიანად მუსრი გაავლეს. სააკაძემ დამარცხებულ მტერს გონს მოსვლა აღარ აცალა, თბილისი აიღო და ციხეში გამაგრებულ ყიზილბაშთა გარნიზონს ალყა შემოარტყა. ამის შემდეგ „დიდმა მოურავმა“ განჯა-ყარაბახზე გაილაშქრა და ყიზილბაშები იქაც დაამარცხა. ქართველებმა კახეთშიც ილაშქრეს და იქ ჩამოსახლებული თურქმანები ამოწყვიტეს. სააკაძემ სამცხეშიაც გაგზავნა ლაშქარი, რათა ახალციხე ყიზილბაშთა ხელიდან გამოეგლიჯა. ყიზილბაშებზე გაპარჯების შემდეგ ქართველებმა თეიმურაზ I ქართლ-კახეთის მეფედ აღიარეს.

შაჰ-აბასი მაზანდარანში იმყოფებოდა, როცა ქართველთა აჯანყებისა და ყიზილბაშთა ამოწყვეტის ამბავი გაიგო. შაჰმა სასწრაფო ზომები მიიღო და თავისი საუკეთესო ჯარი, ისა-ხან ყორჩიბაშის სარდლობით, საქართველოში აჯანყების ჩასაქრობად გამოგზავნა.

1625 წ. ივლისის დასაწყისში, სოფ. მარაბდასთან გაიმართა სისხლისმღვრელი ბრძოლა ქართველებსა და ყიზილბაშებს შორის.

მარაბდის ომმა შაჰ-აბასს მწარე გამარჯვება არგუნა. ამ ომში თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში და ცხრა ათასი ქართველი გაწყდა. ქართველები დამარცხდნენ, მაგრამ მათ ბრძოლაზე ხელი არ აუღიათ: მეორე დღეს ომი კოჯრის მიდამოებში გაგრძელდა. მძიმედ დაზარალებულმა მტერმა შაჰის დავალების შესრულება ვერ შეძლო: ქვეყანა ვერ დაიმორჩილა. ქართველები, სააკაძის მეთაურობით, პარტიზანულ ომს განაგრძობდნენ. მტერმა დიდი მსხვერპლის გაღების შემდეგ შეძლო შიდა ქართლში შემოჭრა, მაგრამ ხალხი უკვე დახიზნული იყო. თეიმურაზი იმერეთს გადავიდა, სააკაძე კი სამცხეში. მაგრამ მალე ორივენი უკან დაბრუნდნენ და ყიზილბაშობის წინააღმდეგ ქართველთა დაუცხრომელ ბრძოლას ისევ სათავეში ჩაუდგნენ.

რაკი თეიმურაზ მეფე და გიორგი სააკაძე ხელთ ვერ იგდო, გაბოროტებულმა შაჰმა შური უდანაშაულო მძევლებზე იძია: საშინელი წამებით მოკლა თეიმურაზის დედა ქეთევანი, ხოლო სააკაძის ერთ-ერთ ვაჟს, პაატას თავი მოჰკვეთა.

საკაძის ხელმძღვანელობით გადახდილ ომებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: მარტყოფისა და მარაბდის ომებმა აღმოსავლეთი საქართველო

იხსნა შაჰის მიმე განაჩენისაგან — ქვეყნის გადაშენებისა და აქ ყო-
ზილბაშური სახანოების შექმნისაგან.

მუდამ ქართველობის მოსპობის მოსურნე შაჰ-აბასი იძულებული გახდა უკან დაეხია და დათმობის გზას დადგომოდა. ამ მიზნით შაჰ-აბასი შეეცადა თებმურაზი შემოერიგებინა. მოსკოვის ხელმწიფის შუამდ-
გომლობის შედეგად და მისივე ელჩის პირით, შაჰი თეიმურაზს ტყვედ წაყვანილი ხალხის უკან დაბრუნებას და აოხრებული კახეთის ისევ აშენებას პირდებოდა. თეიმურაზთან შერიგება მას საშუალებას მის-
ცემდა მთელი თავისი ძალ-ღონე ოსმალეთის წინააღმდეგ მიემართა. ესეც არ იყო, ამ გზით იგი თეიმურაზს გიორგი სააკაძესაც ჩამოაშო-
რებდა. ამიტომ 1626 წ. შაჰ-აბასმა თეიმურაზ I ქართლ-კახეთის მეფედ სცნო. ასეთ ვითარებაში შაჰ-აბასმა და სააკაძის მოქიშვე დიდგვარიანმა თავადებმა თეიმურაზი და „დიდი მოურავი“ ერთმანეთს ადვილად გა-
დაჰკიდეს. შაჰ-აბასისა და თეიმურაზის კავშირი გიორგი სააკაძისათვის სავსებით მიუღებელი იყო. ამიტომ იგი იძულებული ხდებოდა თავის მოსისხლე მტერთან დაკავშირებულ თეიმურაზსაც დაპირისპირებოდა და მის მაგიერ ქართლში თავის გავლენის ქვეშ მყოფ ქაიხოსრო მუხ-
რან-ბატონის გამეფებისათვის ებრძოლა.

ამის გამო თეიმურაზ I-სა და სააკაძეს შორის 1626 წ. ბაზალეთის ომი მოხდა. ომში დამარცხდა გიორგი სააკაძე და იძულებული გახდა სამშობლოდან გადახვეწილიყო და თავი შეეფარებინა ოსმალეთში. აქ 1629 წ. სააკაძე, თავისი მსლებლებითურთ, სულთნის დიდი ვეზირის ხელით მოკლულ იქნა. იმავე წელს გარდაიცვალა საქართველოს დაუ-
ძინებელი მტერი შაჰ-აბასიც.

§ 2. ირანის გაბატონება აღმოსავლეთ საქართველოში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ

თეიმურაზ I-მა ირანის წინააღმდეგ ბრძოლა ცვლილება აღმოსავ-
ლეთ საქართველოსა და ირანის ურთი-
ერთობაში
განაახლა და, იმერეთის დამხმარე ლაშქართან ერთად, განჯა-ყარაბაღის ქვეყნები დაარბია. იმავე დროს მან რუსეთთან რამდენიმე წლით შეწყვეტილი ურთიერთობა აღადგინა და მოს-
კოვის მეფეს ქვეყნის გაერთიანებასა და მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში დახმარება სთხოვა. თეიმურაზის ამგვარი ღონის-
ძიებების საბასუხოდ ყიზილბაშურმა ირანმა თეიმურაზი ტახტიდან გა-
დაავდო. ახალმა შაჰმა კახეთის ხანად ყიზილბაში სელიმი დანიშნა, ხო-
ლო ქართლი გადასცა ირანში აღზრდილსა და გამაჰმადიანებულ როსტომ

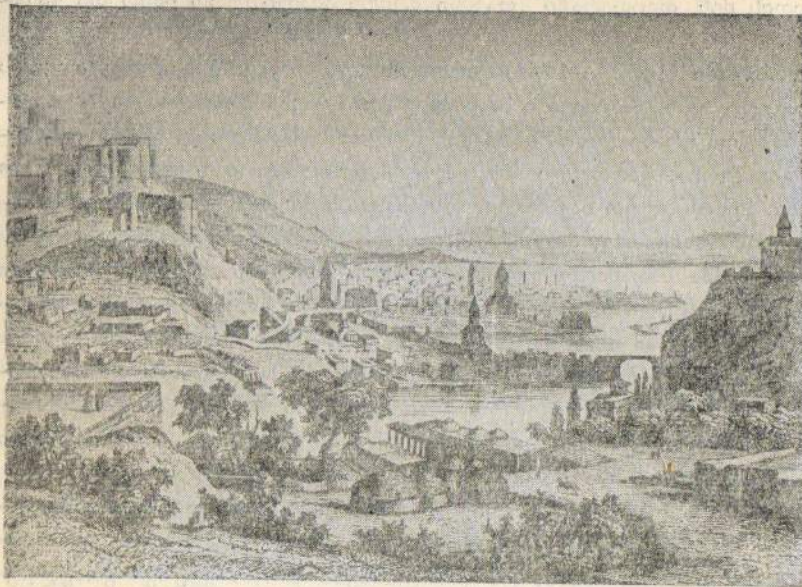
დავითის ძეს. თეიმურაზი თავისი მცირე ამალითურთ იმერეთს გადა-
ვიდა.

როსტომი (1632 — 1658) ქართლის „ვალი“, ე. ი. ქართლში შაჰის მოადგილე იყო. ქართველი ხალხის დაუღალავმა ბრძოლამ აიძულა ყი-
ზილბაშური ირანი დათმობაზე წასულიყო: საქართველო გაყიზილბაშე-
ბას გადაურჩა, ქართული სოციალურ-ეკონომიური წყობა უცვლელი დარჩა, აღმოსავლეთ საქართველოს ასცდა მაჰმადიანურ სახანოებად გა-
დაქცევის საფრთხე. მაგრამ, ქართლის მისდამი დამოკიდებულებას ირანის შაჰმა სათანადო ფორმულა მოუძებნა. მას შემდეგ ქართლში ჯდებოდა მაჰმადიანი მეფე, „ვალი“ და შაჰი მისი მწყალობელი გა-
მოდიოდა. მაგრამ ამას ქართული ფეოდალური მიწისმფლობელობის დარღვევა-გაუქმება არ მოჰყოლია. ირანის შაჰმა მხოლოდ ფორმალუ-
რად დაადო ხელი ქართველ მეფე-ფეოდალთა მიწებს. ამიტომ ქართ-
ლის მაჰმადიანი მეფის, „ვალის“ მოხელეობა განსხვავდებოდა ირანელი ჩვეულებრივი ვალისა და ბეგლარბეგის მოხელეობისაგან.

ირანისა და ქართლის ურთიერთობაში დაწესებული ამგვარი პოლი-
ტიკური ფორმა ძალაში დარჩა XVIII ს. მეორე მეოთხედამდე, თუმ-
ცა ბრძოლა ქართველებსა და ყიზილბაშებს შორის კვლავ გრძელდებ-
ოდა.

თეიმურაზ I 1634 წ. იმერეთიდან კახეთს გადმოვიდა, მის ტახტს დაეუფლა და აქედან 14 წლის განმავლობაში დაუცხრომლად ებრძოდა როსტომს. მას ქართლის შემომტკიცება და ქვეყნის გაერთიანება სურ-
და. ამ ამოცანის განხორციელების იმედს იგი უმთავრესად კვლავ რუ-
სეთზე ამყარებდა. ამიტომ 1639 წელს თეიმურაზმა, თავის დიდებულებ-
თან ერთად, რუსეთის მეფის ერთგულების ფიცი მიიღო და სათანადო აქტსაც ხელი მოაწერა. სწორედ იმ დროს ირანი და ოსმალეთი საქარ-
თველოს განაწილების თაობაზე შეთანხმდნენ: დასავლეთი საქართვე-
ლო და სამცხე-საათაბაგო ოსმალეთის სამფლობელოდ ცხადდებოდა, ქართლ-კახეთი კი ირანისად. მიუხედავად ამისა, ირანის წინააღმდეგ თეიმურაზის ბრძოლას მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ირანის შაჰი, რუსეთის მოკავშირე თეიმურაზის მომხრეთა შემცირების მიზნით, უკან იხევდა და დათმობაზე მიდიოდა.

ყოველივე ამან განსაზღვრა თვით როსტომ მეფის პოლიტიკაც. მან ქართველობას ბრძოლა ვერ გამოუცხადა. ქვეყნის სოციალური და ეკო-
ნომიური წყობა უცვლელად რჩებოდა. სახელმწიფოებრივი წყობის ცვლილება კი არსებითად იმაში გამოიხატა, რომ სხვადასხვა ადგილობ-
რივ ქართულ თანამდებობას სპარსული სახელები ეწოდა. მაგ., მსა-
ხურთუხუცესს — „ყორჩიბაში“, მსაჯულთუხუცესს — „მდივანბეგი“, ხეროთმოდვარს — „სარაიდარი“ და ა. შ.

ძველი თბილისის ხელი (XVII ს.).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ თვით როსტომსაც, რომელიც შაჰის ერთგულ მოხელედ იყო მიჩნეული, ფარულად თვალი რუსეთისაკენ ეჭირა; სანამ მოსკოვის სახელმწიფო ამიერკავკასიაში ფეხს მტკიცედ მოიკიდებდა, როსტომი, რუსეთისაგან შეშინებული და დათმობაზე წასული ირანის ვასალობის საფარველით, ქართული საქმის გაკეთებას ცდილობდა.

როსტომს საგარეო პირობებმაც შეუწყო ხელი: 1639 წლის ზაფხულის 1723 წლამდე არ დარღვეულა, შეწყდა ოსმალთა და ყიზილბაშთა თარეში. ქართლშიც თანდათან წესრიგი დამყარდა.

ქვეყანამ მუდმივი ომებისაგან ცოტა შეისვენა. ქართლის სამეურნეო განიზნული ხალხი უკან დაბრუნდა—სოფლებმა მდგომარეობა და ქალაქებმა მოშენება-აღორძინება იწყეს.

ქართლში სოფლის მეურნეობის ერთგვარ აღმავლობას ხელი შეუწყო XVII ს. 40—50-იან წლებში ზოგი ძველი სარწყავი არხის აღდგენამ და ზოგი ახლის გაყვანამ. ამ დროისათვის აღდგენილ იქნა XII საუკუნის არხი, რომელიც აერთებდა დიდსა და პატარა ლიანხეს; გაყვანილ იქნა ახალი არხებიც: ძვერისა, ტყეურეთისა, კარალეთისა, გარეჯურისა და თორტიზისა. დაიწყო ზოგიერთი გაუქაც-

გორი და მისი ციხე. XVII ს-ის იტალიელი მხატვრის ნახატი (კასტელის ალბომიდან).

რიელებული სოფლის დასახლება. მარტო საყაფლანიშვილოში XVII ს. 30—70-იან წლებში ხელახლა დასახლდა 61 სოფელი.

ქართლში საქალაქო ცხოვრებაც აღმავლობის გზით მიდიოდა. ამას ხელს უწყობდა სავაჭრო გზების დაცვა, ხიდების აგება, ზოგი ქალაქის ციხე-გალავნის განახლება და სხვადასხვაგვარი მშენებლობა. XVII ს. 30-იან წლებში, როსტომის ბრძანებით, მდ. თეძამზე გაშენდა ახალი ქალაქი, „მეფის ქალაქი“ (დღევ. წითელქალაქი). ეს და სხვა ამგვარი ღონისძიება, რა თქმა უნდა, სოფლის და ქალაქის მოსახლეობის დაბალი ფენების ექსპლოატაციის გაძლიერების გზით ხდებოდა.

გაცხოველდა ქართლის ქალაქების ურთიერთობა ირანის ქალაქებთან. ქართლი ევროპასთან სავაჭრო ურთიერთობის დამყარებასაც ცდილობდა. იმ ხანისათვის საქართველოში კვლავ გამოჩნდნენ ევროპელი ვაჭრებიცა და ევროპული სავაჭრო კაპიტალის სხვა აგენტებიც. ქართლის მეფე, თავის მხრივ, ცდილობდა კიდევ უფრო გაეღვივებინა ევროპელი ვაჭრების ინტერესი საქართველოსა და განსაკუთრებით კი თბილისისადმი.

XVII ს. 30-იანი წლებიდან მოკიდებული, თბილისი აღმავლობის გზას დაადგა. იმავე საუკუნის შუა წლებში იგი კვლავ საკმაოდ დიდ,

მჭიდროდ დასახლებულ და კარგად ნაშენ ქალაქად იყო მიჩნეული. XVII ს. დასასრულსა და XVIII ს. დამდეგს თბილისში 20.000-მდე მცხოვრები იყო.

იმავე ხანებში იწყო აღორძინება გორმაც. ქართლში იყო აგრეთვე რამდენიმე „მცირე ქალაქი“: სურამი, „მეფის ქალაქი“, ცხინვალი, ახალგორი, ახალდაბა და სხვ.

XVII ს. აღმოსავლეთ საქართველოს ქალაქები ძირითადად წვრილი სასაქონლო წარმოების, ხელოსნობის ცენტრები იყო. ამ დროს ქალაქებში მოსაქმეობდნენ: მეჭურჭლეები, მკუბრალები, ოქრომჭედლები, მექვაბეები, მეშარბათეები, მჩითავეები, მეწულეები, მეხანჯლეები, ფეიქრები, მკერვალები, მღებრები, ჭონები (მეჭულეები), კალატოზები, ღურგლები, ქურქჩები (ქურქის მკეთებლები), ზეინკლები, მესაათეები და სხვ. მესაათე ხელოსანი თბილისში პირველად XVII საუკუნეში ჩნდება. ქალაქის ხელოსანთა ნაწარმი გადიოდა საქართველოს სხვა კუთხეებში და ქვეყნის გარეთაც. საქართველოს ქალაქებიდან გაჰქონდათ აბრეშუმის, მატყლისა და ბამბის ქსოვილები, ტყავეული, ბეწვეული და სხვ. ქალაქის ხელოსანთა ნაწარმი, ქვეყნის შიგნით თუ მის გარეთ, გაჰქონდათ ვაჭრებს. მათვე შემოჰქონდათ უცხოეთიდან სხვადასხვა საქონელი. თბილისელი ვაჭრები მიმოდიოდნენ როგორც აზიის, ისე ევროპის ქვეყნებში, მაგრამ თბილისს იმ ხანებში უმთავრესად აღმოსავლეთის ქალაქებთან ჰქონდა ვაჭრობა. თბილისისა და მისი ვაჭრების დასავლეთ ევროპასთან ურთიერთობა, ოსმალეთის წყალობით შეფერხებული, სუსტი იყო. ასევე, ჯერ კიდევ სუსტი იყო მათი ურთიერთობა რუსეთის ქალაქებთან.

**სახალხო აჯანყება
კახეთში**

როსტომის პოლიტიკამ ქართლში თეიმურაზის მომხრეები შეამცირა, მაგრამ ეს უკანასკნელი მაინც თავს არ ანებებდა ბრძოლას. კახეთში მას ჯერ კიდევ ბევრი ჰყავდა თანამგრძობი. ამიტომ 1648 წელს, შაჰის ბრძანებით, როსტომმა თეიმურაზის წინააღმდეგ გაილაშქრა. თეიმურაზმა ომი წააგო და იმერეთში გადავიდა. კახეთიც როსტომს ჩააბარეს საგამგებლოდ, მაგრამ მისი დამორჩილება ძლიერ გაძნელდა. განსაკუთრებით შფოთავდნენ თუშეთი და ფშავ-ხევსურეთი: მათ გაერთიანება მოახერხეს, მოსკოვის ხელმწიფესთან დიპლომატიური ურთიერთობა დაამყარეს და ყიზილბაშების წინააღმდეგ სალაშქროდ მოემზადნენ. ასეთ პირობებში ირანის მბრძანებელმა შაჰ-აბასის ძველი გეგმა გაიხსენა და კახეთში თურქმან მომთაბარეთა ჩასახლება გადაწყვიტა. ამ გეგმის შესრულება შაჰმა როსტომს კი არ მიანდო, არამედ განჯის ხანს სელიმს, რომელსაც 1656 წ. გადაეცა საგამგებლოდ კახეთი.

სელიმ ხანმა ორი წლის განმავლობაში ჩამოსახლა თურქმანთა დიდი ურდოები ბახტრიონს, ალავერდსა და კახეთის სხვა მნიშვნელოვან ადგილებში. როგორც ხალხურ ლექსშია ნათქვამი, თურქმანები მთელ კახეთს ყიშლალ-იალალებად, ე. ი. საძოვრებად გადაქცევას უპირებდნენ:

ბახტრიონს სხედან თათრები,
სიტყვას ამბობენ ძნელსაო:
ახმეტას ჩავჭრით ვენახსა,
შიგ დავასახლებთ ელსაო.

თურქმანთა ჩამოსახლება კახეთის მთასა და ბარს ერთნაირად ემუქრებოდა. ყოველივე ამან კახეთში მრისხანე აჯანყება გამოიწვია. კახი, თუში თუ ფშავ-ხევსური ერთიანი ძალით აღდგა მოძალადის წინააღმდეგ. აჯანყებულებმა სამშობლო მიწა-წყალი ერთბაშად გასწმინდეს მომთაბარე თურქმანებისაგან. ეს მოხდა 1659 წ. ამ მრისხანე აჯანყებას სათავეში ედგნენ ბიძინა ჩოლყაშვილი, შალვა ქსნის ერისთავი და მისი ძმა ელიზბარი. თავიანთი გამირობით და მამაცობით ბრძოლებში თავი ისახელეს აგრეთვე მთის შვილებმა — თუშმა ზეზვა გაფრინდაულმა, ხევსურმა ნადირა ხოშურაულმა, ფშავმა გოგოლაურმა და სხვებმა. ბახტრიონის გამირულმა ეპოპემ ერთხელ კიდევ ცხადყო, რომ ქართველი ხალხის დასამორჩილებლად ირანს ძალა არ შესწევდა.

რუსეთის სახელმწიფოს მნიშვნელობა იმთავითვე სწორად შეაფასა თავისუფლებას მოწყურეთობის გაღრმავება რეზულმა ქართველმა ხალხმა. ამიტომ იყო, რომ, რაც დრო გადიოდა, საქართველოში მით უფრო ძლიერდებოდა რუსეთთან მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობის დამყარების სურვილი.

მოსკოვის სახელმწიფომ ჯერ კახეთს დაადო, XVII ს. ორმოციან წლებში, მფარველობის ხელი, ხოლო იმავე საუკუნის ორმოციდათიან წლებში — იმერეთის სამეფოს. თეიმურაზ I ძალ-ღონეს არ იშურებდა იმისათვის, რომ საქართველოს ყოველი კუთხე რუსეთთან დაეკავშირებინა.

1656 წ. თეიმურაზმა და მისმა მომხრეებმა თუშ-ფშავ-ხევსურეთში დიდი სამზადისი ჩაატარეს, ეს სამი კუთხე გააერთიანეს თუშების მეტაურობით და მათი ელჩები რუსეთში მფარველობის სათხოვნელად გაგზავნეს. 1657 წლიდან დაწყებული, თუშები არა ერთხელ იყვნენ მოსკოვში და რუსეთის ხელმწიფისადმი ერთგულება მათ საგანგებო ფიცის წიგნითაც გამოხატეს.

1658 წ. თვით თეიმურაზ I გაემგზავრა რუსეთს თავისი ამალი-თურთ, რათა პირადად ენახა ხელმწიფე და ქართლ-კახეთის გასათავი-

ქართლის მეფის საზეიმო დარბაზობა თბილისის სასახლეში 1672 წ.
მისი თანამედროვე ფრანგი მხატვრის ნახატი (შარდენის წიგნიდან).

სუფლებლად 30.000 მოლაშქრე ეთხოვა მისთვის. თეიმურაზი დიდი პატივით მიიღეს, მაგრამ საგარეო პირობათა გართულების გამო რუსეთს იმჟამად შეიარაღებული ძალით დახმარების საშუალება არ აღმოაჩნდა. სამშობლოსაკენ მობრუნებულო, იმედგადაწყვეტილი თეიმურაზი — ყიზილბაშ დამპყრობთა წინააღმდეგ ნახევარი საუკუნის მანძილზე წარმოებული გამირული ბრძოლის მეტაფორა — ირანის შაჰმა ცრუ დაპირებით სპარსეთში მიიტყუა და დაამწყვდია ასტრბადის ციხეში, სადაც სამოცდაათობმეტი წლის მოხუცს 1663 წ. სული ამოხდა.

მართალია, რუსეთი იმჟამად საქართველოს ჯარით ვერ დაეხმარა, მაგრამ რუსეთზე აღებული პოლიტიკური გეზი ჩვენში მაინც არ გახრიალა. ქვეყნის გამოხსნისათვის მეტბრძოლ მოწინავე ქართველობას ამ საქმეში დამხმარე ძალად ისევ რუსეთი მიაჩნდა. მძიმე ვითარებაში ჩავარდნილი ქართველი პოლიტიკოსები ფინანსურს, მორალურსა და დიპლომატიურ მხარდაჭერას მხოლოდ რუსეთისაგან იღებდნენ.

როსტომი 1658 წ. გარდაიცვალა და მის მემკვიდრედ ირანის შაჰმა დაამტკიცა თეიმურაზ მუხრან-ბატონის შვილი ვახტანგი. ეს იყო ვახტანგ V ანუ შაჰ-ნავაზი, რომლისგანაც დაიწყო

**ქართლი XVII ს.
დასასრულს**

ბაგრატიონების მუხრანბატონთა შტოს მეფობა ქართლის სამეფო ტახ-

ტზე. შაჰ-ნავაზმა ირანის შემწეობით საქართველოს სათავადოებისა და სამეფოების შემომტკიცებაც კი განიზრახა. ამ მიზანს ემსახურებოდა მისი ბრძოლა ერისთავთა წინააღმდეგ, ლაშქრობა დასავლეთ საქართველოში და თავისი შვილის არჩილის გამეფება ჯერ იმერეთში, ხოლო შემდეგ კახეთში. ყოველივე ეს აძლიერებდა თვით ვახტანგ V-საც, რაც ირანის შაჰს, ცხადია, მაინცდამაინც არ მოსწონდა.

1676 წ., ვახტანგის გარდაცვალების შემდეგ, მისი შვილი გიორგი XI გამეფდა. გიორგი ირანის შაჰისადმი მორჩილებას ვერ ითმენდა და ასაჯანყებლად ემზადებოდა. შაჰმა განზრახვა გაუგო და მეფობიდან გადააყენა. ქართლის მეფე შაჰის ბრძანებას არ დაემორჩილა და აჯანყდა. გიორგის მამიერი 1688 წ. შაჰმა რუსეთში გაზრდილი და იმჟამად კი შაჰის კარზე ბედის მძიებელი, თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი, ერეკლე I (ნაზარ-ალიხანი) დანიშნა. ერეკლე I-მა ქართლის სახელმწიფოებრივ წყობაში ზოგიერთი ცვლილების შეტანა განიზრახა. განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მან საქალაქო ცხოვრების მოწესრიგებას. ქალაქის მოხელეებს — კერძოდ, მოურავებს — ახალი დებულება შეუდგინა და უფლება-მოვალეობა მტკიცედ განუსაზღვრა. ერეკლეს ბრძანებითა და დამტკიცებით შედგენილ იქნა აგრეთვე თბილისის ხელოსანთა ზოგი დიდი ამქრის წესდება (სტატუტი). ერეკლე I-მა ქართლში 1703 წლამდე იმედა.

**§ 3. დასავლეთი საქართველო XVII
საუკუნეში**

ოსმალთა დამპყრობთა აგრესია დასავლეთ საქართველოში ოსმალეთის ერთ-ერთ უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა ახალციხის საფაშოს გადაქცევა დასავლეთ საქართველოს დამორჩილების იარაღად. ქართველი ხალხი თავგამოდებით იბრძოდა დასავლეთ საქართველოში ოსმალთა ბატონების წინააღმდეგ.

მიუხედავად იმისა, რომ XVII ს. დამდეგს დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებმა საოსმალო ხარჯი იკისრეს, ისინი მაინც ინარჩუნებდნენ შინაგან დამოუკიდებლობას. ოსმალეთიც იძულებული ხდებოდა უმთავრესად ხარკს დასჯერებოდა, მაგრამ დასავლეთ საქართველოში დროდადრო მაინც ეწყობოდა დამსჯელი ექსპედიციები. სულთნის ჯარის ასეთ ლაშქრობას თითქმის ყოველთვის ხელს უმართავდნენ მთავრები, რომლებიც სისტემატურად ებრძოდნენ ერთიმეორეს და ბრძოლის მოსაგებად სტამბოლში ეძებდ-